

Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення

Віктор ЗАБУТУР,
аспірант кафедри
кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Як запобіжний захід заставу було впроваджено у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство ще в 1996 році, однак докорінні зміни у національному кримінальному судочинстві, пов'язані з його наближенням до європейських та міжнародних стандартів, зумовили суттєве реформування умов, підстав та порядку застосування застави в чинному Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України, що спонукає до їх наукового осмислення та пошуку шляхів вдосконалення.

Надання широких дискреційних повноважень слідчому судді та суду при розгляді й вирішенні клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді застави цілком закономірно сприяло неоднозначному застосуванню відповідних норм КПК України.

Дослідженню проблем застосування запобіжного заходу у вигляді застави присвячені праці О.В. Верхогляд-Герасименко, І.Й. Гаюр, В.В. Гутник, П.М. Гультай, О.В. Копіци, Д.С. Паламара, П.П. Пилипчука, І.В. Пільгуй, В.О. Попелюшка, С.М. Смокова, О.Ю. Татарова. Крім цього, кримінально-процесуальні аспекти застосування застави було комплексно розглянуто в дисертаційних дослідженнях Л.М. Бабіч, Т.В. Данченко та О.Ю. Донченко. Проте, на жаль, багато із цих досліджень базувались на положеннях КПК 1960 року або були опубліковані незадовго після набрання чинності КПК 2012 р. (Л.М. Бабіч, П.М. Гультай, Д.С. Паламар) і не враховують останніх тенденцій правозастосування.

Саме тому метою цієї статті є окреслення основних проблем, пов'язаних із підставами, порядком та предметом доказування при застосуванні застави як запобіжного заходу з урахуванням новітньої судової практики, і розробка рекомендацій щодо вдосконалення окремих положень КПК України.

Передусім слід вказати на те, що застава відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України може бути застосована і як самостійний запо-

біжний захід, і як альтернатива триманню під вартою (ч. 3 ст. 183 КПК України). Однак, у будь-якому разі, вирішуючи питання про її застосування і визначаючи її розмір, слідчий суддя або суд мають врахувати перелік фактичних обставин, зазначених у ч. 4 ст. 182 КПК України, а саме: обставин кримінального правопорушення; майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого; інших даних про його особу; ризиків, що передбачені ст. 177 КПК України.

Звернімо увагу, що майновий та сімейний стан підозрюваного враховується при обранні всіх запобіжних заходів (ст. 178 КПК України), проте, формулюючи підстави застосування застави, законодавець наголошує на необхідності їх з'ясування окремо. Застосування такого прийому юридичної техніки є невинуватим, зважаючи на особливу мету застави як запобіжного заходу – попередження можливої протиправної поведінки особи або перешкоджання її виникненню за допомогою загрози застосування фінансової санкції [1, 52]. Але в контексті вирішення питання про обрання саме застави ці фактичні обставини мають відзначатися більшою конкретизацією. Відсутність останньої в положеннях ч. 4 ст. 182 КПК України на практиці призводила до неповного з'ясування та формального врахування майнового або сімейного стану особи при застосуванні застави. Наприклад, Апеляційний суд Львівської області за результатами розгляду апеляційної скарги зазначив, що з огляду

на встановлені обставини, вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним злочину, тяжкість покарання, що загрожує в разі визнання винним у вчиненні цього злочину, винятково позитивну характеристику підозрюваного, наявність на утриманні неповнолітньої дитини, хворої матері, відсутність будь-яких доказів розслідування інших епізодів вчинення підозрюваним злочинів, встановлений слідчим суддею розмір застави в сумі 1 500 000 грн (1231 розмір мінімальної заробітної плати) є завідомо непомірним для підозрюваного та призводить до неможливості виконання застави [2].

В інших випадках навпаки – наявність значного переліку коштовного майна не переконало слідчого суддю в необхідності застосування застави більших розмірів. Це спонукало суд апеляційної інстанції скасувати відповідне рішення, зазначивши, що слідчий суддя не повною мірою врахував усі обставини кримінального правопорушення, зокрема майновий стан підозрюваного: те, що він займався збутом наркотичних засобів, користувався дорогими автомобілями, має у своїй власності нерухомість, мототехніку, зброю, – та з урахуванням тяжкості вчиненого злочину дійшов хибного висновку, що розміру застави в сумі вісімдесят тисяч гривень буде цілком достатньо для забезпечення виконання підозрюваним обов'язків, передбачених у КПК України [3].

Проблемність питання, яке розглядається, полягає і в тому, що цивільне законодавство України не дає

чіткого визначення поняттю «майновий стан». Про це, зокрема, зазначено у наказі Міністерства юстиції «Про затвердження Методичних рекомендацій стосовно суб'єктів, які мають право на отримання інформації з Реєстру прав власності на нерухоме майно» від 23 березня 2009 р. № 525/5. Однак у нормативно-правовому акті вказується, що на основі аналізу юридичної природи цього поняття можна зробити висновок, що під поняттям «майновий стан» слід розуміти сукупність належних особі майнових прав та обов'язків [4]. Враховуючи, що встановлення майнового стану особи безпосередньо пов'язано із оцінкою вартості майна, слід звернутися до положень Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», у якому вказується, що майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності, а майновими правами визначено будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [5].

Проте в деяких випадках прокурори під час розгляду клопотання про застосування застави взагалі не надавали слідчому судді та суду будь-які докази, які свідчили про наявність у особи нерухомого чи рухомого майна, що унеможливило встановлення відповідних обставин, і, як наслідок, розмір застави апеляційним судом було зменшено [2].

Поверхнєве встановлення обставин, які характеризують майновий стан підозрюваного, обвинуваченого, на нашу думку, зумовлено тим, що у ч. 1 ст. 182 КПК України передбачене внесення застави лише у вигляді коштів у грошовій одиниці України, а про можливість її внесення у формі іншого майна в законі, на жаль, мова не йде, що є суттєвим недоліком. Наприклад, у КПК Грузії визначено дві форми внесення застави: у вигляді грошових коштів і у вигляді нерухомого майна (ст. 200), а Модельний КПК для держав – учасниць СНД передбачає можливість внесення застави у вигляді грошей, цінних паперів та інших цінностей (ст. 176). Таким чином, у випадку обрання запобіжного заходу у вигляді застави її можна забезпечити і певним майном без його попередньої примусової реалізації.

Чіткого змісту поняття «сімейний стан» законодавством також не визначено. Проте цілком логічно, що в контексті з'ясування можливості застосування застави та визначення її розмірів передусім мають значення такі фактичні обставини, як наявність неповнолітніх дітей

та обов'язків утримувати непрацездатних членів сім'ї. У випадку їх встановлення цілком доречним є визначення меншого розміру застави. До цього ж, варто розглянути доцільність передбачення у КПК України можливості визначення розміру застави нижчої за межі, встановлені у ч. 5 ст. 182 КПК України. Особливо це стосується випадків, коли особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочинів невеликої або середньої тяжкості, має позитивну характеристику, а також якщо шкода, завдана кримінальним правопорушенням, є незначною. На жаль, нині такі норми у КПК України відсутні, однак, наприклад, КПК Республіки Казахстан 2014 року передбачив цю можливість.

Доцільно зазначити, що у випадках неподання доказів, які характеризують майновий стан особи прокурором – суб'єктом кримінального провадження, на якого покладено тягар доказування при застосуванні запобіжних заходів, слідчий суддя або суд мають право вимагати їх подання на підставі ч. 4 ст. 193 КПК України.

У частині 5 ст. 182 КПК України зазначено, що у виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава в зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів мінімальної заробітної плати

відповідно. Наразі практично відсутні офіційні та доктринальні тлумачення цієї норми, що призводить до суттєвих розбіжностей у процесі її практичного застосування. Деякі автори вказують, що такі випадки визначаються з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та можливості настання ризиків, пов'язаних із перешкоджанням здійсненню кримінального провадження у будь-яких формах, завданій кримінальним правопорушенням матеріальній шкоді [6, 467]. Однак погодитися із такою позицією достатньо складно, оскільки обґрунтування винятковості цих випадків практично відсутнє.

Слідчі судді та суди часто вдавалися до використання цього положення КПК України при застосуванні застави, належного обґрунтування якому не було. У майбутньому це ставало підставою для скасування таких ухвал судами апеляційної інстанції.

Досить часто слідчі судді призначали той розмір застави, який було запропоновано у клопотанні слідчого, погодженому із прокурором, але слід пам'ятати, що суб'єктом прийняття рішення про застосування запобіжних заходів є винятково слідчий суддя або суд. На підставі цього доцільно вести мову про те, що пропозиція прокурора про призначення певного розміру запобіжного заходу має лише рекомендаційний характер. Крім цього, в узагальненнях практики вищих

судових органів вказується і на необхідність з'ясування думки сторони захисту щодо визначення конкретного розміру застави [7].

Поширеною є практика, за якої слідчі судді призначають заставу суттєво вищу за межі, визначені у ч. 5 ст. 182 КПК України, не вдаючись до обґрунтування винятковості випадків. Зокрема, апеляційним судом було зменшено розмір застави з чотирьохсот мінімальних заробітних плат до трьохсот тисяч гривень із вказівкою, що слідчий суддя не лише не обґрунтував винятковості обставин кримінального провадження, але й не взяв до уваги те, що підозрюваний має постійне місце роботи та невеликий посадовий оклад [8].

Слід також констатувати неправильне тлумачення ч. 5 ст. 182 КПК України в ухвалях слідчих суддів, яке полягає в тому, що часто не враховується положення, відповідно до якого застава може призначатися з перевищенням межі *або* вісімдесяти, *або* трьохсот мінімальних заробітних плат. Це означає, що у разі підозри особи у вчиненні тяжкого злочину слідчий суддя, у виняткових випадках, може визначити розмір застави з перевищенням межі у вісімдесят розмірів мінімальних заробітних плат, проте все одно буде обмежений трьомастами мінімальними заробітними платами. В декотрих ухвалях відповідне положення було проігнороване. Так, слідчим суддею Берегівського районного суду Закарпатської області було застосовано запобіжний захід у вигляді застави щодо особи, яка

підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, в розмірі, що перевищує чотириста мінімальних заробітних плат. До того ж, було відсутнє будь-яке обґрунтування винятковості обставин, які переконали слідчого суддю у необхідності вийти за межі, що встановлені в ч. 5 ст. 182 КПК України. Апеляційний суд зацентрував увагу на цих недоліках, постановивши нову ухвалу [9].

Натомість Апеляційний суд Дніпропетровської області відмовив у задоволенні апеляційної скарги захисника підозрюваного щодо зменшення розміру застави із семисот до вісімдесяти розмірів мінімальних заробітних плат, погоджуючись із рішенням слідчого судді, обґрунтувавши свою позицію тим, що особа підозрюється у вчиненні особливо тяжкого злочину, за яке їй загрожує покарання винятково у вигляді позбавлення волі, що підтверджується наявними вагомими доказами, і вказав на існування ризиків, що підозрюваний може переховуватися від органів досудового розслідування та суду, знищити, сховати або спотворити будь-що із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, незаконно впливати на свідків, експертів у цьому ж кримінальному провадженні, а також іншим чином перешкоджати кримінальному провадженню [10]. Суд апеляційної інстанції не знайшов підстав для зміни ухвали слідчого судді, проте ті обставини, якими було обґрунтовано і первісне, і оскаржуване рішення, є загальними підставами застосування запо-

біжних заходів і виняткового характеру не мають.

Підстави, за наявності яких суд може призначити розмір застави вище меж, вказаних у законі, були достатньо детально сформульовані у КПК 1960 року, в ст. 154-1 якого було вказано, що у виключних випадках, якщо суддя, суд установить, що застава у визначених ч. 3 ст. 154-1 межах не забезпечить виконання зобов'язань особою, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні особливо тяжкого злочину, застава може бути застосована у розмірі, що перевищує сімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У всіх випадках розмір застави не може бути меншим від розміру цивільного позову, розміру майнової шкоди, завданої злочином, або розміру отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, обґрунтованих достатніми доказами.

Проте, відповідно до чинного КПК України, ставити питання про відповідність розміру застави розмірові шкоди, яка завдана кримінальним правопорушенням, є не зовсім правильним. Застава може бути спрямована на виконання виroku в частині майнових зобов'язань лише у випадку, якщо вона не була звернена в дохід держави, і за умови, якщо заставодавець дасть на це згоду (ч. 11 ст. 182 КПК України), а у випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений таки порушить зобов'язання, покладені на нього слідчим суддею або судом, і заставу буде звернено в порядку ч.ч. 8, 9 ст. 182 КПК України, може виник-

нути проблема із відшкодуванням шкоди потерпілому, особливо у випадку, якщо підозрюваний або обвинувачений не має іншого майна.

Однак цілком логічним було б передбачити у КПК України норму, яка встановлювала б необхідність попереднього визначення прибутку, котрий отримала особа внаслідок вчинення кримінального правопорушення, і необхідність встановлення застави не нижче цієї суми.

На нашу думку, і в попередньому, і в чинному КПК України було упущено важливу фактичну обставину, що має значення для об'єктивного визначення суми застави, – можливість продовження вчинення кримінального правопорушення. Це має надзвичайно важливе значення для забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого та забезпечення дієвості кримінального провадження, зокрема щодо злочинів проти основ національної безпеки України, злочинів у сфері господарської діяльності, злочинів у сфері обігу наркотичних речовин тощо. Правильність цієї тези підтверджує і судова практика: апеляційним судом було збільшено розмір застави, не лише з урахуванням майнового стану особи, а й того, що вона підозрюється у вчиненні збуту наркотичних засобів групою осіб, особливо тяжкого злочину, який вона в змозі продовжувати [3]. Тому саме в таких випадках, на нашу думку, слід надати можливість слідчому судді та суду призначити заставу вищу, ніж межі, що визначені в КПК України, та надати дискреційне повноваження взагалі

не визначати розмір застави і застосовувати винятково запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Вищевикладене дає нам змогу сформулювати висновки щодо вдосконалення порядку та переліку фактичних обставин, які повинні бути враховані при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави:

1. З метою оптимізації виконання запобіжного заходу у вигляді застави необхідно передбачити у ч. 1 ст. 182 КПК України можливість внесення застави у вигляді нерухомого майна.

2. Викласти ч. 4 ст. 182 КПК України в такій редакції: «Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, сукупного середньомісячного доходу підозрюваного або обвинуваченого, наявності у власності нерухомого та рухомого майна, наявності на утриманні неповнолітніх дітей та непрацездатних членів сім'ї...».

3. Виключити із ч. 5 ст. 182 КПК України можливість призначити заставу вищу за визначені законом межі у випадку, якщо особа підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, натомість визначити, що розмір застави не може бути меншим, ніж прибуток, який особа отримала внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

4. Доповнити ч. 4 ст. 183 КПК України пунктом 4 у такій редакції: «щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні особливо тяжкого злочину, якщо існує ризик, що вона зможе вчинити інше кримінальне правопорушення чи

продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується».

5. Зміна судом апеляційної інстанції ухвали слідчого судді або суду про застосування застави можлива лише у випадку, якщо її було призначено в порядку ст. 183 КПК України як альтернативу тримання під вартою, оскільки ст. 309 КПК

України не передбачає можливості окремого оскарження ухвали про застосування застави. Враховуючи суттєву кількість помилок, які допускають слідчі судді, визначаючи розмір застави, вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 309 КПК України пунктом 1-1 – застосування запобіжного заходу у вигляді застави або відмови в його застосуванні.

-
1. Бабіч Л.М. Застава як вид запобіжного заходу у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Бабіч Лідія Миколаївна; М-во освіти і науки України, Луган. держ. ун-т внут. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2014.
 2. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 22 липня 2015 р. (Справа № 446/5233/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47334563>
 3. Ухвала Апеляційного суду Чернігівської області від 14 жовтня 2013 р. (Провадження № 11-сс/795/226/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34102568>
 4. Про затвердження Методичних рекомендацій стосовно суб'єктів, які мають право на отримання інформації з Реєстру прав власності на нерухоме майно: наказ Міністерства юстиції від 23 вересня 2009 р. № 525/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v525_323-09
 5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>
 6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
 7. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>
 8. Ухвала Апеляційного суду Хмельницької області від 29 квітня 2015 р. (Справа № 677/786/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48324789>
 9. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 24 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42836534>
 10. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2013 р. (Справа № 200/16432/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44668427>

Завтур В. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення.

Розглянуто проблеми обґрунтування рішень слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави. На підставі аналізу судової практики та зарубіжного досвіду сформульовано пропозиції щодо вдосконалення підстав, порядку, а також предмета доказування при розгляді клопотання про застосування застави.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження; запобіжні заходи; слідчий суддя; застава.

Завтур В. Обоснование определений следственного судьи о применении меры пресечения в виде залога: анализ проблем и пути усовершенствования.

Рассмотрены проблемы обоснования решений следственного судьи о применении меры пресечения в виде залога. На основании анализа судебной практики и зарубежного опыта сформулированы предложения относительно усовершенствования оснований, порядка, а также предмета доказывания при рассмотрении ходатайства о применении залога.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства; меры пресечения; следственный судья; залог.

Zavtur V. The substantiation of investigative judge's rulings related to enforcing the measure of restraint in the form of bail: the analysis of issues and ways to improve.

The article examines problems of the issues of substantiation of investigative judge's decisions related to enforcing the measure of restraint in the form of bail. Based on the court practice and foreign experience, propositions to improve grounds, procedure and facts to proof in applying bail as a measure of restraint were formulated.

Keywords: measures to ensure criminal proceedings; measures of restraint; investigative judge; bail.